

МАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМДЕРИ
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
CULTURAL SCIENCES

Искендерова Ж.И.

АТКАРУУЧУЛУК ЧЕБЕРЧИЛИК ЖӨНҮНДӨ

Искендерова Ж.И.

ОБ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОМ МАСТЕРСТВЕ

Zh.I. Iskenderova

ABOUT THE SKILL OF THE PERFORMER

УДК: 398/78 (792)

Өнөрдүн баары эле ардактуу, баалуу. Деги эле адам акылынан, жөндөмүнөн жаралган нерселер көз жаздымда калбайт. Дал ошол аракеттери менен инсан эл оозуна алынып, сый-урматка бөлөнөт, артында өчпөс из калтырат. Акыркы мезгилдерде, азыркы учурдун артисти кандай болуш керек деген суроо өтө эле модалуу болуп кетти. Модалуу суроого жараша модалуу жообу да табылат эмеспи. «Азыркы учурдун актёру универсалдуу болуш керек: ал трагедияны да, комедияны да, драманы да, водевилди да, психологиялык драманы да, фарсты да – кыскача айтканда, баардык жанрды «семичкедей чагып» тапташы керек, ал ийилчээк да, чоюлчаак да болушу керек, үнү да кубулжуп туруусу керек. Демек, азыркы замандын артисти болуш үчүн колуңдан баары келүүгө тийиши.

Негизги сөздөр: жанр, аткаруучу, актёр, чебер, адам, театр, сахна, руханий дөөлөт, штамп, компонент.

Все виды искусства уважаемы и почетны. Не проходят мимо глаз вещи, сотворенные умом и способностями человека. Именно этими стараниями человек будет у всех на устах, приобретет почёт и уважение, за собой оставит вечную память. В последнее время стал модным вопрос – каким должен быть нынешний артист. В соответствии на модный вопрос возникает модный ответ. «Нынешний артист должен быть универсальным: он и трагедию, и комедию, и драму, и водевил, и психологическую драму, и фарс, вкратце все жанры должен сыграть на отлично, т.е. должен шелкать как семечки». Он должен быть гибким, а голос должен быть особенно приятным. Значит, чтобы стать артистом современности нужно знать буквально все.

Ключевые слова: жанр, исполнитель, актёр, мастер, человек, театр, сцена, духовное достояние, штамп, компонент.

All kinds of art are respected and honored. Do not pass by the eyes of things created by the mind and abilities of man. It is these efforts that a person will be on everyone's lips, will gain honor and respect, and will leave an eternal memory

behind him. Recently, the question has become fashionable – what should be the current artist. According to the fashion question, there is a fashion answer. "The current artist should be universal: he and tragedy, and Comedy, and drama, and vaudeville, and psychological drama, and farce, in short all genres should play on is famously, camping on E. should silk as seeds." It needs to be flexible, and the voice needs to be particularly pleasant. So, to become an artist of our time you need to know everything.

Key words: genre, performer, actor, master, person, theatre, stage, spiritual heritage, stamp, component.

Адамзат жараткан асыл нарктын арасындагы баа жеткис асыл мурас көркөм өнөр экендиги талашсыз. Анткени, руханий дөөлөттүн туу башатында турган аң-сезимдин айкын-таза күзгүсү да, маданияттын көрөңгөлүү уюткусу да көркөм өнөр. Ал кылымдардан-кылымдарга адамзат үчүн кызмат өтөп келген жана бул улуу ыйык вазийпаны дагы да ишке ашыруучу көөнөргүс руханий дөөлөттөрдүн бири экендиги да талашсыз.

Сөздүн учугун алыстан тегеретип, азыркы мезгилдин артисти кандай болушу керек деген маселеден баштообузду орчундуу себеби бар. Себеби азыркы мезгилдин артисти универсалдуу болуш керек деген түшүнүктүн пайда болушун типтүү себептеринин бири актёрдук амплуаны жерүүдөн келип чыккан. «Амплуа артисттин мүмкүнчүлүгүн чектеп коёт» деген түшүнүк азыркы учурдагы театр чөйрөсүндө өтө кеңири тараган түшүнүктөрдөн. Биздин оюбузча бул пикир өтө эле кескин жана адилетсиз айтылган пикир. Ооба, трагедия да, комедия да, водевил да, драма да колунан келген таланттар жок эмес. Алардын мүмкүнчүлүгү универсалдуулукта, ал эми амплуа андай таланттардын чыгармачылыгына кедергисин тийгизип чектеп коёру да бышык. Бирок «актёрлордун кимиси болбосун

баардык жанрды катыра ойной алат» деп театр искусствосун терең түшүнгөн бир да адам айта албас эле. Көпчүлүк артисттердин чыгармачылыгынын табигаттары бир тараптуу, башкача айтканда бир амплуада экенин күндөлүк практика далилдеп жатса деле негедир универсалдуулукка жан талашып качырып атканыбыз бизди өтө таң калтырат. Серп салып көрөлүчү: артисттердин бири трагедияга маш келсе, экинчиси комедияга маш, үчүнчүсү психологияга элпек кетсе, төртүнчүсү водевилге жакын. Албетте, бул көрүнүш актёрдун талантына кенедей да көлөкө түшүрүүгө тийиш эмес. Актёрдун тигил же бул жанрга жакын болушу анын адамдык табигатына байланыштуу нерсе. (Биздин оюбузча ушул учурга өзгөчө көңүл буруу зарыл). Баардык эле актёрлордун табигатында бир нече амплуанын, башкача айтканда, универсалдуулуктун көрөңгүсү болот. Бирок, ошонун ичинен актёрдун табигатында башкаларына караганда көрөңгүсү көбүрөөк амплуасы бар. Эгерде артисттин ошол көрөңгүсү көбүрөөк амплуасын өнүктүрүп – өстүрсөк андан театр искусствосу, актёрдук өнөр утуш гана алаар эле [1, 71-б.].

Кайсы гана кесип болбосун, анын өзүнчө көп кырдуу түйшүгү, татаал сырлары, кыйынчылыктары болот эмеспи. Айрыкча искусство майданында ат салышкан адам чыгармачылыктын татаал жана оор түйшүгүн тартып, ысык-суугуна күймөйүн, көздөгөн максатына жете албашы жалпыга маалым. Артисттик кесиптин чыгармачылык лабораториясы менен тааныш эмес адамдар, ал кесипке терең маани бербестен, алардын ар бир чыгармасы түйшүктөнүүнү билбей, оюншооктун арасында жаралат деп сезишет. Чынында актёрлук кесип абдан оор, көп кырдуу ийкемдүүлүктү, кылдаттыкты ар кыл татаал турмушка ой жүгүртө билген кыялчектикти, кылдат сезимталдыкты, уч-кыйры жок чексиз изденүүнү талап кылган кесип.

Эгерде актёрго чыныгы ойчул художниктин шыгы, чыгармачылык эргүү мүнөздүү болбосо, анын искусствосу жансыз болоору баарыбызга белгилүү.

«Көрүүчүлөрдүн эт жүрөгүн элжиретип, акыйкатка, чындыкка үндөй албаган актёр – куралсыз жоокер! Чыгармачылык, бул чыныгы эрдик! Ал эми эрдикти эл алдында көрсөтүү үчүн бүт күч-кубатыңды жум-шоо талап кылынат. Искусстводогу сүймөнчүлүк кесип – бул актёрдук кесип, себеби, ал дайыма эл менен бирге, алардын кайгы-кубанычын бирге бөлүшүп, көз алдыга күзгүдөй даана ачып көрсөтөт [2, 184-б.].

Театр окуу жайларында актёрлукка жөндөмү бар болочок адистерди тарбиялоодо дагы окутуунун сапатын көтөрүүгө өзгөчө көңүл буруп келишет. Студенттерге билим берүүдө педагогдор ар кандай жанрдагы чыгармалардын үстүндө иштөө менен турмуш чындыгын, ар түрдүү мүнөздөгү адамдардын дүйнөсүн жаңыча өздөштүрүүсүн, ички дүйнөнүн кайгы-кубанычтагы кылдат кыймылынын жол-жобосун кылдаттык менен үйрөтөт. Окуу маалында эң маанилүү басым – спектакль коюу, актердун өзү менен өзү жана роль үстүндө иштөөсүнө чоң басым жасалат. Студенттен адабий материалды тандоодон баштап адистик чеберчиликти бойго сиңирүүнүн жана мыктылоонун үстүндө иштөөгө чейин демилгелүүлүк жана өз алдынчалык талап кылынат.

Эң негизги компоненттердин бири артисттин искусствосу. Андыктан, артисттик ансамблдин же айрым аткаруучунун чыгармачылык устаттыгы, анын дүйнөгө, искусствого болгон көз карашы, турмуштагы жаңы менен эскини ажырата билиши, учурдун талабына жараша өзүнүн ички-тышкы жан дүйнөсүн, акыл-сезимин дайыма байытып, жаңыртып туруусу чыныгы артист үчүн канчалык даражада керек экендигин айтып отуруунун кажети жок. Бирок тилекке каршы али да болсо дүйнөгө болгон көз карашы тайкы, билим деңгээли төмөн, маданий булагы жарды артисттерди кездештирбей коюуга болбойт. Бул чындык, муну жашырып-жабуу чыгармачылык ишке пайда бербейт [4, 225-б.].

Актёрдун эң коркунучтуу кеселдеринин бири актёрдук штамп. Штамп көпчүлүк учурда актёрлордун чаркынын чактыгынан, изденбөөчүлүктөн жаралат эмеспи. Анын пайда болушуна универсалдуулук менен амплуанын тиешеси барбы деген суроо туулушу ажеп эмес. Эгер ошондой суроо туулса көпчүлүк артисттер дароо эле: «Кайра-кайра бир пландагы (амплуадагы) ролдорду ойной берсең штамп сөзсүз чыгат», деп тартынбастан жооп беришери бышык. Бул жооптон универсалдуулуктун штампка эч кандай тиешеси жок деген ой айкын болуп турат.

Ар бир жаңы спектакль артисттердин учурдагы чыгармачылык потенциалынын – изденүүлөрүнүн, табылгаларынын, кайталоолорунун, натыйжасы. Изденүүлөр менен табылгалар спектаклдин көркөмдүк бүтүндүгүн арттырса, артистте чыгармачылыкка болгон кызыгууну күчөтсө, эң башкысы сахна маданиятынын процесин алга жылдырса, кайталоолор биринчи кезек-

те процесске тушамыш салат. Кайталоо дегени-биз жогоруда белгилеп кеткен – артисттик штамп. Ушул «метод» менен жаратылган образдарды сахнадан таануу кыйынга турбайт. Эгерде артисттик штамптын «методу» менен иштеген бир эле артисттин жараткан образдарынын бир нечесин көрсөк костюмдары, гримдери эле башка болбосо, баягы эле көзгө тааныш, көндүм болгон образдар спектаклден спектаклге көчүп жүрө беришээрине күбө болобуз. А эгер бир артист жараткан баардык кейипкерлердин костюмдарын чечип, гримдерин алып коё турган болсок эмне болоор эле?.. Көп ысымы бар бир гана образды көрмөкпүз.

Штамптын пайда болушунун эки маанилүү фактору бар. Биринчиси актёрдун амплуасын дурустап андап билбестен туруп эле, анын жеке табигатына төп келишпеген башка амплуанын этикеткасын чаптай салып, анан ошол пландагы ролдорду үстөкө-босток шакылдатып бере баштайт. Актёрдун табигатынан оргуп чыкпастан техникалык гана ыкмаларга негизделген образдарда кайталануунун – штамптын пайда болушу бышык нерсе. Экинчи фактор универсалдуулуктун ролун абсолютташтыруудан келип чыккан. Универсалдуулуктун өлчөмү менен актёрлорго мамиле жасоо, алардын жеке табигатын элес албоо, актёрдун амплуасын жаңылыш аныктоодо кандай терс натыйжаны берсе, мында деле дал ошондой натыйжаны берээри далилдөөсүз чындык [1, 75-б.].

Актёрдук аткаруучулук өнөрдүн кылдаттыгын терең өздөштүргөн актёр ролдогу ар бир ситуацияга жана каармандын кыял жоругуна жараша мүнөзүн миң кубултуп, бир абалдан экинчи абалга өтүү процессин, ички эволюциясын деталдап чоң таасирдүүлүктө бере алат.

Чындыкты туура көрсөтүүгө болгон дилгириги, чыгармачылык ишке эргүү менен берилгендиги, ички сезимдин сулуулугун ача билүүсү, адамдардын татаал мүнөздөрүнүн психологиясына сүнгүп кириши, профессионалдык деңгээлде философиялык жактан жалпылай билиши ар бир аткаруучунун артыкчылыгы болуп саналат.

Биздин айрым артисттерибизде: «тажрыйба, устаттык, талант болсо болду» андан аркысын сезим, жүрөк, интуиция жетелеп кетет деген жаңылыш теория бар. Мындай «теория» артисттин искусствосун артка тартпаса, алдыга жетелебеси анча-мынча сабаты бар адамга деле түшүнүктүү го деп ойлойбуз. Мунун тескерисинче, институту бүтүрүп, искусствонун теориясын, тарыхын, түркүн сырын билген кай бир жолдоштордун

түзгөн образдары да кургак, сүйкүмсүз болуп калганын көрөбүз.

Чындыгында анык артисттин кесиби – тубаса шыктуулукту, укмуштай кылдаттыкты талап кылган көп кырдуу, татаал профессия. Ага окутуп-үйрөтүү менен ойдогудай натыйжага жетүүгө болот деген пикирди айтуудан алыспыз. Ошондой болсо да, терең билим, тынымсыз эмгексиз канчалык ашкере талант болсо да, бүгүнкү жана эртеңки турмуштун терең талабына арзырлык деңгээлде көтөрүлө албасы шексиз [4, 226-б.].

Айрым аткаруучунун биз каалаган чекке жетпей кыйналганын көрөбүз. Айрым учурда орусча сөздү кыргызча, кыргызча сөздү орусча айткан, интонация, дикциясы начар, паузаларды кармоону билбеген, өзүнүн ички же тышкы аппаратын башкарууга алы келбеген, ролдогу айтылуучу монолог, диалогдордун көбүн ачык-так жеткизбеген артисттер да жок эмес. Бул айтылган кемчиликтер артисттин искусствосуна коюучу талаптын жүздөн бир гана үлүшү. Андыктан, чыныгы аткаруучулук искусствонун чокусуна жетип, миң кырдуу, көп сырдуу боёгу бар, философиялык ойго бай, эстетикалык салмагы күчтүү каармандын мүнөзүн жаратыш үчүн ар бир артист өзүнүн устаттыгын арттыруу менен эл алдындагы чыгармачылык жоопкерчилигин унутпоо керек.

Макалабыздын максаты универсалдуулук артыкчылык кылабы же амплуабы деген ойду тактоо эмес. Андай суроо берип экөөнүн бир-биринен артыкчылыгын таразалаш жаңылыштык болоор эле. Амплуанын маанисин көтөрүп универсалдуулуктун жүзүнө көлөкө түшүрөлү деген ойдон да алыспыз. Макалабыздын баш жагында белгилеп өткөндөй мейли амплуа болсун, мейли универсалдуулук болсун актёрдун жеке табигатына гана байланыштуу. Универсалдуу мүмкүнчүлүгү бар актёрду амплуа менен чектеп коюу, же актёрдун мүмкүнчүлүгүн жакшы талдап билбей туруп универсалдуулуктун нугуна түртө салуу эч кандай чеке жылытаардык натыйжаларды бербейт, тескерисинче андан театр чоң зыян гана тартат.

Универсалдуулуктун ролун абсолютташтырып, анын өлчөмүнө салып алып актёрлорду мыжый берүүдөн театрдын оолак болушу зарыл. Ар бир режиссёр колуна пьеса тийгенде, биринчи ирээтте актёрдун табигый мүмкүнчүлүгүн кылдат баамдап билип, ошого жараша иш жүргүзүүсү шарт. Биздин оюбузча ошондо гана жаркын

индивидуалардын ансамблинен турган ажарлуу спектаклдердин күбөсү боло алабыз [1, 76-б.].

Театр искусствосунда артисттердин сырткы сымбатынан баштап, үнү, жеке маданияты, табигый дараметине чейин көз салып, анан гана, «сахнага ылайыктуу, же ылайыксыз» деген бүтүм чыгарат эмеспизби. Кээде, биз артисттердин сахналык ажарына анча маани бербей, тек гана сырткы артыкчылык катары баалап коёбуз. А чын-чынына келгенде сахналык ажар – артисттин сахнага таандык өзгөчө касиети, чыгармачылыгынын ажырагыс бөлүгү.

Сахна ыйык дегенди көп айтабыз. Анын ыйыктыгы баарыдан мурда артистке байланыштуу. Артист сыйкырчы. Ал өзүнүн сыйкыры-таланты менен сахнада поэзиялык турмушту жаратат. Тигил же бул драматург кагаз бетине түшүргөн жансыз персонаждарга жан киргизип, артист өзүнүн талантынын күчү менен байыркы замандан бүгүнкү күнгө чейинки доорлорду, окуяларды, тагдырларды, мүнөздөрдү биздин көз алдыбыздан өткөрөт, бизди аларга күбө кылат, ал гана тургай, сахнада өтүп жаткан окуяларга бизди аралаштырып, алардын майда нюанстарына чейин башыбыздан өткөрүүгө мажбур кылышат.

Жарык дүйнөдө жөн эле өзүңдүн турмушуң менен жашап күн көрүүнүн өзү да кыйын, татаал. Ал эми артистке окшоп өзүнүн турмушуна кошуп, башка бирөөлөрдүн бирине-бири окшобогон, ар кыл деңгээлде чиеленген, ойку-кайкы турмуштары менен жашап, алардын ар бирин өз каны менен жандандырып, элге тартуулаш дегениң тирүүлөй азап. Канча күч, канча акыл койбойт! Бирок мен кыйналдым ай, арыдым-карыдым ай, деген сөздү артисттен укпайсың. Өзүнүн түбөлүктүү жаштыгы менен сырдуулугун эч качан жоготпогон ыйык сахнада ондогон жана жүздөгөн ар кыл көркөм образдарды жаратыш

үчүн күтүлбөгөн түрдүү кыйынчылыктарга карабастан жанын үрөп иштей берет. Артист сахнага кумар болгон адам. Ал сахнага иштебей бир күн тура албайт. Ал өжөрлүк менен түйшүктөнүп иштей берет, өзүнүн бул түйшүктүү эмгеги үчүн ал бизден эчтеме сурабайт, эчтеме үмүттөнбөйт. Биз, көрүүчүлөр ал жараткан ар кыл көркөм образдарды көрүп кубансак болду, ага ошо гана керек, ал ошого эле ыраазы, төбөсү көктө! Сахнадагы көркөм дүйнөнүн сыйкырчысы болгон артист – өз өмүрүнүн негизги маңызы көрүүчүлөргө эстетикалык ырахат берүүдө деп туура түшүнгөн эмгекчил адам-биз чын ниетибизден чындап урматтай турган өзүнчө бир керемет калк! [3, 121-б.]

Дегеле аткаруучулук чеберчилик жөнүндө кенен да, терең да талдоо жүргүзүүчү мезгил али алдыда. Биз тек гана бул макалада аткаруучулук чеберчиликке тийиштүү айрым бир өзгөчөлүктөрүнө штрих берүүгө аракет кылдык...

Адабияттар:

1. Кулмамбетов Ж. «Театр дүйнөсүндө». - Ф.: «Кыргызстан», 1987.
2. Сырымбетов А. «Азыркы театр өнөрүнүн көркөм чабытында» окуу китеби. - Ф.: «Кыргызстан», 1986.
3. Сырымбетов А. «Абдумомунов жана театр» окуу куралы. - Б.: «Кут-Бер», 2017.
4. Сырымбетов А. «Жалил Абдыкадыров - кыргыз режиссурасынын каухар жылдызы». - Б.: «Бийиктик», 2009.
5. Кулмамбетов Ж. Киргизский эпический театр в контексте мирового театра. / Республиканский научно-теоретический журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №5. - Бишкек, 2015. - С. 196-199.
6. Кулмамбетов Ж. Роль монолога в эпическом театре / Республиканский научно-теоретический журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №5. - Бишкек, 2015. - С. 214-216.

Рецензент: доктор искусствоведения, профессор Дюшалиев К.Д.